

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. дфн Албена Кирилова Вачева, ЮЗУ „Неофит Рилски“, Благоевград
за дисертационния труд на Мария Георгиева Русева „Поетика на пътя в българската
литература от 20-те и 30-те години на XX век“, предложен за публична защита за
придобиване на научната и образователна степен „доктор“, научно направление 2.1.
Филологии (Българска литература).

Научен ръководител: проф. дфн Валери Стефанов

I. Научни приноси на изследването:

Представената за обсъждане дисертация се състои от четири глави, уводна и заключителна части и списък с използваната литература. Общият обем на текста възлиза на 235 стандартни страници. Отбелязвам тези формални параметри, за да кажа, че в това отношение работата напълно изпълнява изискванията на чл. 64 т. 2 от Правилника на СУ „Св. Климент Охридски“ за условията и реда за придобиване на научни степени и заемане на академични длъжности.

Уводната част на работата детайлно и с необходимата яснота представя същността и характера на изследователската работа, използвания аналитичен инструментариум, както и съдържателната част на отделните глави. Избраната методология е задълбочено мотивирана съобразно темата и задачите на проучването, а структурирането на изложението отразява в системен вид постигнатите в хода на работата резултати. Инструменталният апарат е интердисциплинарен, и включва методи, чиято цел е да разкрият както същността на отделните произведения, така и културно-историческия контекст на времето, в което те са създадени. Семиотичният анализ е приносен за разкриването на поетиката на пътя, неговите символни означения и антропологични отражения. По този начин работата изгражда самостоятелен и оригинален интерпретативен ключ към разглежданите въпроси и има приносен характер с оглед на литературно-теоретичните си достижения.

Първа глава на изложението „Пътища и миогледи: пътешественичеството в българската литература от 20-те и 30-те години на ХХ век“ представя основополагащите за анализа дефиниции, които представляват теоретичната база на цялото проучване. Наред с това, в нея са представени и онези смислово-конструиращи концепти, които изграждат поетиката на творческото пресътворяване на пътя в конкретиката на културно-историческия контекст на времето. Така път, пътешественик, пътуване и други стават не просто инструментални понятия, които съдържат определени рационализации, а се превръщат в семиотични проекции на човешкото пресичане на границите. При това – като проблем, ангажиран с модерното свето- и себевъзприемане на човека. Поради тази причина в първа глава на работата е представен пътешественикът – в множество от възможните му хипостази, в които полага художествената литература. Поклонникът, туристът, фланьорът, емигрантът и скитникът са фигури от модерното време, които интригуват модерното съзнание. Човекът е тръгнал да пътува – най-напред по поклоннически маршрути, а след това и като турист. Докато тази еволюция постепенно се засилва и с новите социокултурни условия се появяват и все по-отчетливо чертите на индивидуалните човешки търсения. Както в полетата на географските карти, така и в човешката менталност и обществени нагласи. Времето – по думите на Хартмут Роза – превръща пространството в своя функция, в резултат от което се получава едно специфично ускоряване – ключова характеристика на модерността, отразило се и върху пътуването на човека.

Както показва изследването в тази си част, ускорението е постоянно; то отразява кризисните състояния на модерното съзнание. Наред с това, то е кодирало в себе си и съпротивата на отделния човек на цялата тази зависимост от часовника и скъсване с бавното и дълбинно изживяване на връзката си с трансцендента, каквото се открива при поклонника. Така успоредно с отправилия се към святото място човек, на преден план излиза фигурата на фланьора – на безцелно разхождащия се и наслаждаващ се на свободното реене в пространството пътешественик. Другите две важни фигури са тези на емигранта и скитника. В дисертацията това са образите на маргинално отчуждения човек, на онзи, който е принуден да промени своята среда по някаква причина. Междувоеенния период е време, в което тези

„пътешественици“ стават видими в обществото, те провокират стари и наследени стереотипи и също са част от кризата на модерното световъзприемане. Криза, която се оказва неразрешима.

Втора глава на дисертацията е озаглавена „Пътешественикът и Европа: приобщаване към вечността и миналото“. Тя допълва връзката между фигурата на пътуващия човек и връзката му с вещите от предходната част, като сменя гледната точка на перспективата. Водещи в конструирането на изложението и търсенето изобщо, стават топосите на Европа. И то не само на континента като географски и физически особености, а на европейскостта и свързаните с нея представи за култура, минало и цивилизация. „Като възможен тип колективна идентичност (макроидентичност) Европа е преди всичко културен проект, с който модерният човек получава възможност да се идентифицира; да определя себе си като европейец. В тази перспектива социологът Джералд Деланти я разглежда като „емблема и централна организираща метафора на комплексна цивилизация“ – пише Мария Русева като въведение към втора глава на стр. 56. – И продължава – Европа задава високата норма за цивилизованост, култура и идеали, която се опира на дълга традиция, стъпваща върху множество светогледни ориентации – антични, религиозни, хуманистични, светски и др.“

Няколкото века културно и цивилизационно развитие са превърнали континента в своеобразна съвкупност от представи – не винаги натоварени с положителен знак, но винаги активни и конструиращи идентичност. Мисленето за цялото като съставено от множество отделни части, често пъти в противоречиви отношения помежду си, задават своеобразието на Европа. И пътешественикът тръгва да търси своята Европа, да я открива и пренастройва. Да открива себе си и да се променя. Тези рефлексии, които пътешествието формира, са изключително детайлно представени в работата. Проучването не се отстранява от конфликтните точки при индивидуалните срещи на пътешественика с Европа, а напротив – напълно в духа на съвременните научни разработки представя проблематичността на модерната имагология и нейната европейскоцентричност. Затова европейецът от България ще използва пътуването през ключови топоси на европейскостта като важни за собственото му обогатяване и идентичностно

припознаване. Историята, архитектурата, паметниците от миналото и достиженията на настоящето – това са все ключови елементи, които превръщат пресичането на границите в нещо повече от инструментален индивидуален акт. Това е пресичане на културни пространства, това е усилие за припознаването на тези пространства като свои.

Всичко това е анализирано в работата през множеството фигури на античния Акропол (част от европейското разпознаване на елинската античност като основополагаща за западноевропейската цивилизованост и демокрация), както и през описанията на Рим – естественият музей на вековете. Венеция, Неапол, Брунате – това са топоси на италианската култура, от които живо се интересува българският пътешественик от модерната епоха. И то не само от онова, което е описано в пътеводителите, а и от онова, което разказите за тези градове и територии провокират във въображението му/й. Затова цялата имагология тук ще бъде издържана в един поетичен ключ, изграден от множество образи с невинаги конкретно съдържание. Както е например при Неапол – „между две стихии“ - на огъня и на водата, където „мощно бий животът“ (Атанас Далчев, „Вечер“), стр. 73.

Важно за тази част на изследването е образът на Прага в сонетите на Кирил Христов. Към музикалността на стиховете отпраща първото заглавие на цикъла – „Симфония на Прага“, излезли на чешки език през 1932 г., а на български език цикълът е отпечатан под заглавие „Каменният блян на Прага“ (1937). „Първоначалното заглавие за чешка среда може да се разчете като израз на преклонение и през идеята за посвещаването на своеобразна симфония на Прага – предаване в поетическа форма на съзвучието и усещането за пълнота от архитектурни форми, културен разцвет и съвременен градски кипеж. Второто заглавие, предназначено за българския контекст, следва да представи, да запознае читателя с един чуждестранен град“ – обобщава наблюденията си върху поетическия свят на Кирил Христов Мария Русева.

В методологическо отношение тук основният подход е фокусиран върху литературоведския прочит. С помощта на него изключително детайлно са представени художествени произведения, които представят поетиката на отделните топоси, а в последствие – чрез прилагането на културологичен

анализ, за да се представят поетическите фигури като по-големи културни и цивилизационни конструкти. Въз основа на това се осъществява връзката със следващата глава на изложението.

Трета глава на работата „Пътешественикът и Европа – интегриране в другото пространство“ е ориентирана към „семантичното обвързване на Европа с представите за модерност и цивилизация“ (стр. 99). Три знакови топоса на европейската цивилизация – Париж, Лондон и Берлин – са разгърнати така, че да представят онези формиращи и наложени в представите на българина визии за прогрес, които тези градове олицетворяват. Чрез тях – чрез описание на наблюденията на пътешествениците – се създават редица картини, които показват нееднородността на Европа, нейните множество фигури и културно многообразие. Например – чрез внимателната рефлексия върху британското общество от страна на българина Асен Христофоров – се разкриват онези етнонационални стереотипи, които нерядко всъщност се полагат в основата на самата представа за културното и цивилизационно влияние на Запада. Анализът, приложен в тази част на дисертацията е изключително задълбочен, като чрез разпластяване на трайно наложени семантични фигури, се разкриват корените на символното колонизиране и самоколонизиране на Европа. Затова автори като Тодор Генов например ще подчертават, културността и образоваността на посетилия Париж българин, а такива като Александра Монеджикова – ще представят града като непостижим вековен идеал, за този, който не успява да го посети.

Берлин – столицата на третата водеща западноевропейска държава също има своя ясен принос за разкриването на комплексния характер на европейската модерност. Съпоставен с Париж например, той ще показва градивната мощ на модерния национализъм в междувоенния период, а спрямо Лондон ще търси и ще се полага като топос на общ градеж, като контрапункт на имперска надменност.

Четвърта глава на изследването „Пътят към Новия свят“ търси проекциите на Америка в българското културно и литературно пространство. И прави това с помощта на един интересен и изненадващ подход. В началото на представянето е анализирана сложната поетическа и образна ситуация в

стихотворението „Повест“ на Атанас Далчев. Това „емблематично за поетиката на невъзможните пътувания“ произведение (по думите на Валери Стефанов), в работата служи като семиотичен конструктор, илюстриращ американскостта като контрапункт на времевата и пространствената затвореност и ограниченост. Цитат от стр. 171 на проучването на Мария Русева ясно илюстрира наблюденията и направените изводи: „В пространствен план на затворената статична площ на къщата могат да се противопоставят необятните динамични простори на Америка. В темпорален план в жилището се побира всичко случващо се с Аза *тук досега*, докато Америка е името на обещаващото *бъдеще там*. Безсъбитийното *съществуване* в къщата е антитеза на *живеенето* по време на път за Америка. Ако в рамките на къщата човешкият живот „безследно отминава“ и тече към своя край, в Америка животът може да получи своето ново начало“. Тази сложна поетическа илюстрация и знаково остойностяване на спецификите на модерния хронотоп и противоречията, които го изграждат, е оригинален вход към текстовете на Светослав Минков, Васил Узунов, Златка Чолакова, Олга Чавова, както и на Борис Шивачев, Матвей Вълев, Тодор Ценков. Те разгръщат образите на американския начин на живот, на мястото на техниката в него, на парите и светогледните различия спрямо Европа, които формират представата за „младата“ в цивилизационно отношение Америка. Една Америка, която е символ на прогреса, на почти неограничената лична свобода и предприемачество, възможността на човека да реализира мечтите си. Поредица от мисловни проекции, които са функция и от редица преводни произведения, издадени в България през 20-те и 30-те години на отминалото столетие.

Тук отново с приносно значение за работата и за литературните проучвания като цяло е разкриването на сложната същност на националната и етническата имагология, чрез показване на същността на сблъсъка между отделни представи и визии. Ясно и последователно е илюстриран механизъмът, по който фикционални образи на практика получават своята социална тежест, превръщат се в трайни стереотипни формули в опитите за разбирането на света. Анализът кореспондира и използва за основа една мощна традиция на усъмняване в наличните устойчиви образи, тръгнала от

Едуард Саид и оставила и трайно отражение и в българските хуманитарни изследвания от последните три десетилетия. Самият анализ обаче не се ограничава само до пасивното усъмняване – напротив, той съдържа в себе си и инструментите за деконструирането на тези образи, акцентирайки конкретно върху поетиката на разглежданите художествени произведения.

II. Оценка на процедурата:

Всички етапи от процедурата по допускане на изследването до публична защита са напълно съобразени с изискванията на Закона за развитие на научния състав в Република България, на Закона за висше образование и Правилника на СУ „Св. Климент Охридски“ за прилага на ЗРНСРБ.

Представените документи показват спазване на предвидените в нормативните документи срокове.

Авторефератът (в обем от 47 страници) отразява изключително коректно съдържанието на дисертационния текст. Детайлно е изложено съдържанието на отделните глави, посочени са основните приноси достойнства на проучването, които реално отговарят на постигнатите резултати. Библиографският списък на публикациите, рефериращи темата на труда, е от 12 единици, част от които в чуждестранни издания. Изводите от изследването са апробирани и в няколко научни конференции. Както показва биографичната справка, докторантката е участвала и в редица научни проекти, реализирани по време на обучението ѝ в Софийския университет „Св. Климент Охридски“.

Работата се характеризира с изключително добър и достъпен стил на изложението. Проявена е впечатляваща научна коректност при работа с библиографските източници, което отговаря на законовите изисквания и тези на Правилника на Софийския университет. Важно е да се посочи също така, че проучването кореспондира с водещи изследвания на колеги от първичното звено, подготвило докторантката, и в частност – с проучванията на проф. Валери Стефанов, научен ръководител на Мария Русева. По този начин работата се полага в режим на колегиален диалог с постигнатото в

съвременното литературознание и успява да го надгради, като предлага свой собствен принос.

III. Заключение:

След всичко казано за работата на Мария Георгиева Русева „Поетика на пътя в българската литература от 20-те и 30-те години на XX век“ гласувам категорично *ЗА* присъждането ѝ на научната и образователната степен „доктор“ и апелирам към членовете на Научното жури също да гласуват положително.

10.03.2021

София

Рецензент:

проф. дфн Албена Вачева